
La Guerra Civil a Sabadell.

Estat de la qüestió

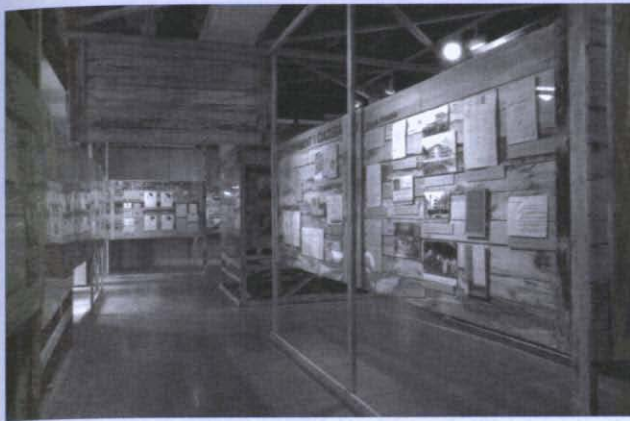
Josep Antoni Pozo

La immensa bibliografia existent sobre la Guerra Civil ha creat la sensació que ja està tot dit sobre el tema. Particularment, la que fa referència a àmbits territorials locals o supralocals, que experimentà una gran expansió a la dècada dels vuitanta. Això no obstant, encara queden molts buits per omplir.

Pel que fa a Sabadell, els diferents treballs realitzats en els darrers 30 anys, d'ençà que Andreu Castells publicà el volum cinquè del seu *Sabadell, informe de l'oposició*, han aprofundit el coneixement sobre diversos aspectes del període 1936-1939. Les possibilitats que ofereix la documentació dipositada a l'Arxiu Històric de Sabadell, així com altres recursos i fonts, han de permetre ampliar el que ja sabem i obrir noves línies de treball.

Fotografies 1-4. Diverses imatges de l'Exposició Guerra Civil, celebrada al Casal Pere Quart, març de 1987. Fotografies: Antoni Carbonell. (AHS).

Sens dubte el conflicte revolucionari del 1936-1939 és, de lluny, l'esdeveniment social de la història contemporània espanyola que ha acumulat més producció bibliogràfica des de l'inici i fins ara. Una producció que, d'altra banda, no ha deixat de créixer, superant totes les "modes" que sovint acompanyen la investigació històrica, i que es continua mantenint actualment en uns nivells alts, després de les puntes espectaculars produïdes en ocasió de les diferents commemoracions que s'han celebrat.¹

Dins d'aquesta amplíssima bibliografia, ocupen un lloc important els treballs referits a àmbits locals o supralocals, que varen proliferar a la dècada dels vuitanta i noranta del segle passat. L'anomenada "història local" experimentà durant aquest període un gran auge, en paral·lel a la progressiva configuració de l'estat autonòmic i a l'obertura de molts arxius desorganitzats o tancats fins aleshores, amb el resultat ja conegut: pel que fa a Catalunya, l'àmbit territorial que acumula més volum, una gran profusió d'estudis relacionats amb la Guerra Civil que abracen, a hores d'ara, moltíssims municipis catalans i gairebé totes les capitals de comarca o localitats importants.

No resulta estrany, doncs, que a primera vista hagi crescut igualment la sensació que "tot està dit" sobre aquest període. Particularment, en el cas dels estudis referits a àmbits locals, en què l'existència de nombroses monografies han contribuït a reforçar la idea que ja no queda més espai per investigar. Certament, s'han dit moltes coses, però, això no obstant, encara avui queden molts aspectes sobre els quals treballar i sobre els quals hom pot aprofundir a partir de l'estudi de la diversa realitat local, que ha de servir per a un millor coneixement de la realitat general. Aquesta apreciació és també vàlida per al cas de Sabadell i per al conjunt d'estudis que configuren la bibliografia local referida al període 1936-1939.

Fa ja uns quants anys, el 1987, en la presentació del llibre publicat en ocasió d'una exposició ciutadana en commemoració del 50è aniversari de l'inici de la Guerra Civil, Josep M. Benaül recordava el buit existent en la nostra història local en relació amb el període comprès entre el cop d'estat de Primo de Rivera i la fi del conflicte revolucionari, el 1939. A penes quatre títols —dels quals, només dos publicats— cobrien un dels períodes més convulsos de la història del segle xx. Des d'aleshores fins ara, un bon grapat de treballs han tractat diversos aspectes sobre els quals es tenia un coneixement limitat o senzillament nul. La majoria són articles o petits estudis publicats a la revista *Arraona*. Tot seguit els repassarem i analitzarem breument, a partir d'un ordre cronològic i no temàtic, que ens ha semblat més entene-

¹ A la dècada dels vuitanta es comptabilitzà el major nombre de publicacions sobre la Guerra Civil de l'últim quart del segle xx, especialment en ocasió de la celebració del 50è aniversari de l'inici de la Guerra Civil. M. R. RUIZ FRANCO, S. RIESCO ROCHE, "Veinte años de producción histórica sobre la Guerra Civil española (1975-1995): una aproximación bibliométrica", *Revista de Documentación Científica*, vol. 22, núm. 2 (1999), p. 183.

dor per veure l'evolució de la historiografia sabadellenca sobre la Guerra Civil. Assenyalarem els punts de coincidència amb la que s'anava produint en la historiografia general sobre aquest període en els darrers 30 anys.²

De l'oblit a la reivindicació: la dècada dels vuitanta

14 Pel que fa a Sabadell, la bibliografia existent sobre la Guerra Civil té un punt de referència indiscutible en el volum cinquè —“Guerra i Revolució, 1936-1939”, publicat el 1983— de la monumental obra d'Andreu Castells *Sabadell, informe de l'oposició*, iniciada el 1975. Es tracta d'un treball importantíssim no només per tot el que aporta al coneixement històric de la ciutat, sinó també perquè era la primera vegada des de l'acabament de la guerra que sortia a la llum pública un treball documentat sobre aquest període, que omplia l'enorme buit produït per la situació política i pel silenci imposat pel règim sortit de la contesa. Després d'anys i anys de falsificació i de propaganda justificativa de l'*Alzamiento*, en els quals, amb poquíssimes excepcions, només tingueren cabuda els records de les víctimes del “terror rojo” i l'exaltació de la seva memòria, l'expectativa que generà la seva publicació estava més que justificada.³ És veritat que s'hi poden fer moltes objeccions des del punt de vista metodològic i que l'*heterodòxia* amb què a Andreu Castells li agradava abordar la investigació a vegades anava en detriment del necessari rigor exigible en un treball científic, però també és cert que no hi ha res que no estigui fet des de l'honestedat i el treball meticolós d'anys i anys.⁴

A través d'aquest volum cinquè és possible seguir la dinàmica oberta a Sabadell a partir del fracàs de l'aixecament militar a Barcelona i de l'inici de la revolució social, així com les conseqüències immediates que aquesta tingué en l'àmbit polític local amb la formació del Comitè Local de Defensa —que relegaria durant un temps a una situació de subsidiarietat l'Ajuntament encapçalat pel republicà federal Miralles— i, en l'àmbit econòmic, amb la intervenció i/o incautació de nombroses empreses i serveis i l'establiment generalitzat del control obrer. La repressió, la vida quotidiana, els esforços que imposava la guerra, els organismes

sorgits de la nova situació, les milícies, el problema dels proveïments, la “quinta columna” o la realitat de les diferències dins el camp “antifeixista” són alguns dels aspectes que Castells va desgranant, a vegades de forma exhaustiva i a vegades de forma descompensada, probablement com a conseqüència de l'esquema dictat per la classificació arxivística de la documentació que ell coneixia tan bé, i que utilitzava com a estructura i guió del mateix treball. Són discutibles algunes de les afirmacions que fa, i rebatibles altres que apareixen al llarg del llibre, d'igual manera que hom pot considerar que la utilització de l'esquema “esquerres-dretes” que Castells aplicà a tot l'*Informe de l'oposició* no li facilità la tasca, especialment perquè no sempre aquest esquema serveix per explicar els posicionaments de les classes socials davant els conflictes. Però, en conjunt, estem davant d'una obra que establí en el seu moment un punt de partida per a futures recerques i que ha esdevingut una referència obligada.

Aquest camí obert per Andreu Castells fou reprès pocs anys després en ocasió de l'exposició celebrada a Sabadell commemorativa del 50è aniversari de l'inici de la Guerra Civil. L'exposició —que va batre

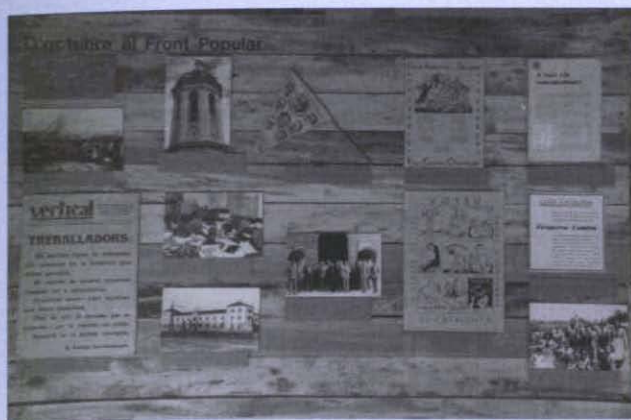
2 Hem considerat exclusivament els treballs dedicats específicament al període 1936-1939, els que tracten aquest període dins d'un context general o els que fan referència a persones que tingueren una actuació destacada en aquells anys.

3 Entre les excepcions, cal citar el llibre de Pablo M. LLONCH Y GAMBUS, *Memorias y anécdotas*, 1936-1958, amb un pròleg de mossèn Camil Geis, publicat el 1961. Es tracta d'un dietari amb algunes referències interessants com, per exemple, la que relaciona el Comitè Local de Defensa de Sabadell i el seu interès perquè aquest industrial es mantingués al capdavant de la seva empresa, així com el seu domicili a Sabadell. Val a dir que el llibre es publicà quan la febre reivindicativa de l'*Alzamiento* començava a baixar de to.

4 Sobre l'aportació de Castells a la historiografia sabadellenca es pot consultar l'article de Jordi Calvet “L'aportació historiogràfica d'Andreu Castells (1918-1987)”, *Arraona*, núm. 1 (1987). També “Andreu Castells: la història com a experiència i testimoniatge”, de Josep M. BENAUL, Jordi CALVET i Glòria DALMAU, *L'Avenç*, núm. 44 (1981).

5 Josep M. BENAUL, Jordi CALVET, Lluís CASALS, Artur DOMINGO, Josep Antoni POZO, *La República i la Guerra Civil a Sabadell*, Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1987. Amb motiu d'aquesta exposició, foren moltes les persones que s'adreçaren a l'organització per tal de lliurar testimonis, fotografies, records personals, etc. També els que es decidiren a escriure petits testimonis o reflexions com, per exemple, el d'Agustí Palau i Codonyers: “La Guerra amb ulls de combatent”, *Quadern: de les idees, les arts i les lletres*, núm. 55 (febrer de 1987), p. 783.

Fotografies 1-4. Diverses imatges de l'Exposició Guerra Civil, celebrada al Casal Pere Quart, març de 1987. Fotografies: Antoni Carbonell. (AHS).

rècords d'assistència ciutadana— fou acompanyada d'un llibre, *La República i la Guerra Civil a Sabadell, 1931-1939*,⁵ publicat el 1987, que incloïa diversos treballs d'historiadors locals, més el testimoni d'un exalumne de l'Institut Escola M. B. Cossío. Aquest llibre col·lectiu, concebut com a guia per a l'exposició i, alhora, com a reivindicació de la memòria col·lectiva davant l'oblit, pretenia oferir alguns dels elements més importants del període 1936-1939, a partir de considerar tota l'etapa republicana. Hom volia igualment donar una visió de com fou viscut el conflicte bèl·lic per la majoria de la població. Així, Josep M. Benaül abordava l'evolució política i social de la ciutat des del final de la dictadura primoriverista fins a l'esclat de la Guerra Civil, amb la inclusió d'un apèndix sobre diferents entitats polítiques i socials de molta utilitat, mentre que Artur Domingo exposava cronològicament les etapes més importants entre juliol de 1936 i gener de 1939 i, per últim, Jordi Calvet descrivia la situació que es visqué l'endemà de l'ocupació de Sabadell per les tropes franquistes. El llibre es completava amb un treball de Josep Antoni Pozo sobre el Comitè Local de Defensa, un avanç a petita escala del que seria anys després la seva tesi doctoral sobre el poder revolucionari a Catalunya, i el testimoni ja citat anteriorment sobre una de les realitzacions republicanes més significatives i que deixà una empremta molt notable a la ciutat. En resum, tot i que les "possibilitats" del llibre es trobaven a priori limitades per la

seva pròpia finalitat —bàsicament, servir de guia i suport històric de l'exposició—, els treballs continguts actualitzaven i ampliaven la recerca encetada per Andreu Castells i li donaven una estructura i una metodologia més sòlides.

La dècada dels vuitanta va veure també la publicació a tot arreu de nombrosos llibres o articles fets no per "especialistes" sinó per personatges anònims, sense rellevància institucional o política, o en qualsevol cas amb papers més de segona fila, que volgueren deixar constància de les seves vivències durant aquells anys, a través de relats autobiogràfics o memòries, dietaris, etc. Aquest gènere, sempre prolífic en qualsevol època i en relació amb qualsevol esdeveniment històric important, experimentà un auge important, paral·lelament al desenvolupament polític que visqué el país, i després que, en les dècades anteriors, el protagonisme d'aquest gènere de testimoniatges hagués estat en mans fonamentalment dels personatges de relleu, és a dir, ministres, dirigents polítics, empresaris i alts càrrecs de l'Exèrcit o de l'Administració. El seu lloc fou ocupat efectivament pels testimonis de militants de "base", o de ciutadans anònims mobilitzats que explicaven les seves experiències o reflexions personals al voltant del conflicte. És el cas, per exemple, de l'esperreguerenc de naixement i sabadellenc d'adopció Ramon Bardés, amb la seva crònica autobiogràfica escrita en forma de dietari publicada el 1985, una part de la qual fa referència a la seva estada a Sabadell —destinat com

a soldat al camp d'aviació— entre novembre del 1937 i gener del 1939.⁶ En la línia d'altres dietaris en els quals el que es recull són pensaments íntims, el seu és un testimoni allunyat de la reivindicació o la lluita política directa, que s'endinsa en les referències personals enmig de les dificultats pròpies del moment, i des del distanciament voluntàriament adoptat per qui, en definitiva, considera els esdeveniments que està vivint des d'una perspectiva nacionalista —Catalunya hi sortirà perdent guany i guany— i humana —les crueltats bèl·liques, o la immoralitat de la guerra i les conseqüències d'aquesta en l'ésser humà—, que omple tot el llibre. En qualsevol cas, reflecteix el punt de vista d'un cert sector d'opinió pública que ja a l'època, a mesura que avançava la guerra —i aquesta era cada vegada més adversa als interessos de la República—, i a mesura que el règim republicà accentuava un perfil més centralista, es “desentengué” de la situació, tot mantenint llurs ideals democràtics i d'oposició al feixisme. Tot i alguns apunts interessants sobre l'estat de la rereguarda en el tram final de la guerra, el llibre té més interès literari que històric.

L'eclosió editorial que acompanyà els actes, seminaris, jornades i exposicions que amb motiu del cinquantenari se succeïren pertot arreu, a banda de confirmar l'interès ciutadà per conèixer aquesta part de la història, serví igualment per esperonar els investigadors a endegar noves línies de recerca. A Sabadell, com en altres municipis catalans, el resultat fou l'aparició de nous treballs que esbrinaven aspectes que tot just començaven a tractar-se. Per exemple, Jesús Maestro, a partir de la utilització de fonts com el Registre Civil, abordava en un petit però laboriós article el tema dels sabadellencs morts o desapareguts als diferents fronts de guerra —un total de 710, confirmats i sense confirmar—, amb el detall de les lleves a les quals pertanyien, edat, filiació política i lloc on van morir. Un estudi bàsic que estableix el cost humà que tingué la guerra i que permet avaluar l'impacte que tingué en la població sabadellenca.⁷ O el de Fina Forrellad, que estudià el cas dels refugiats de guerra a la ciutat, un problema afegit que hagueren d'assumir les autoritats republicanes i que assolí amb el pas del temps unes proporcions realment importants: en el cas de Sabadell; a l'octubre del 1936 ja es podia comptabilitzar prop d'un centenar de refugiats, que

augmentarien fins als 600 a finals d'aquest any, xifra que acabaria gairebé triplicant-se a les darreries de la guerra. L'estudi —un dels primers que es realitzaven a Catalunya i que tractava específicament aquest tema— detalla els organismes creats per fer front a aquesta allau i les reaccions que despertà entre els sabadellencs, primer de solidaritat i gran acollida, per posteriorment, amb l'increment de les dificultats derivades de l'alça de preus i la manca de queviures que precaritzaren fins a l'extrem les condicions de vida de la població a partir de 1937, refredar-se i, en alguns casos, manifestar-se tensions.⁸

Un dels aspectes que semblava que havia restat al marge de l'interès dels historiadors —la situació de l'economia durant la guerra— fou abordat per José Eugenio Borao Mateo en la seva tesi doctoral, *El impacto de la Guerra Civil en la economía del Vallès Occidental (1936-1939) / El Vallès una economía bajo la Guerra*, llegida la Universitat Autònoma de Barcelona el 1989. Un treball fet a partir de la documentació de 14 empreses tèxtils i 6 metal·lúrgiques de Sabadell i Terrassa —llibres de facturació, de comptabilitat i salaris, les actes dels consells, les dades de producció i les de consum d'electricitat—, amb un resultat certament inferior a l'esforç que probablement hi dedicà l'autor. L'interès que podia tenir d'entrada l'anàlisi exhaustiva de tota aquesta documentació —en realitat no tota té el mateix nivell d'importància ni és equiparable— s'esvaeix en part pel tractament donat a les dades obtingudes. En aquest sentit, subscrivim les limitacions assenyalades per Jordi Calvet,⁹ pel que fa a la manca d'interconnexió entre el marc general i la situació concreta de les empreses estudiades, així com a la inexistència d'un esforç d'interpretació de les dades obtingu-

6 Ramon BARDES I ABELLA, *Un de nosaltres, 1936-1939*, Sabadell, 1985. Mes referències sobre l'aeròdrom de Sabadell i la seva utilització durant la guerra civil a *El refugi antiaeri i polvorí de l'Aeroport de Sabadell*, de Genís Ribé, publicat per l'Ajuntament de Sabadell el 2008, que anteriorment es publicà un breu article a la revista *Arraona*, número 30 (2006).

7 Jesús MAESTRO, “El cost de la Guerra Civil a Sabadell. Els morts del front”, *Arraona*, núm. 1 (tardor del 1987), p. 53-66.

8 Fina FORRELLAD, “Els refugiats a Sabadell durant la Guerra Civil, 1936-1939”, *Arraona*, núm. 4 (primavera del 1989), p. 55-70.

9 Vegeu la ressenya de Jordi Calvet sobre l'obra citada a *Arraona*, núm. 8 (primavera del 1991), p. 105-107.

Fotografia 5. Algunes de les publicacions que tracten la Guerra Civil al Vallès i Sabadell. Fotografia: Gisela Figueras. (AHS).

des que permeti, entre altres coses, seguir la diferent evolució econòmica de Sabadell i Terrassa o, per exemple, les línies encetades per les organitzacions obreres en relació amb la fórmula utilitzada, en uns casos la incautació i, en d'altres, la intervenció. Sens dubte, la situació de l'economia durant la Guerra Civil, i els seus diferents aspectes, continua essent un camp gairebé inexplorat o amb moltes llacunes en la historiografia relativa a aquest període pel que fa a realitats locals. Creiem que no s'avançarà gaire en aquest terreny si continua persistint l'obsessió, que es plasmà en una determinada historiografia durant la dècada dels vuitanta —però que de tant en tant torna a posar-se d'“actualitat”— per demostrar que les col·lectivitzacions foren forçades sempre i en tot moment, o que les fàbriques van ser ocupades pels treballadors únicament i exclusivament perquè

els empresaris fugiren. Encara avui, en el cas de Sabadell —com en el cas també d'altres poblacions industrials importants— tenim un coneixement més que reduït, per exemple, de com afrontaren la FLS i la CNT l'organització de la producció, amb patrons o sense, o si l'actitud d'aquestes manté relació amb la particular estructura econòmica local, o quines foren les condicions de treball que s'establiren, etc.

La dècada dels noranta

Quan l'ona expansiva produïda per la febre commemorativa s'allunyà, aparentment, l'interès per la recerca del període 1936-1939 semblava haver decaïgut. Almenys, això es pot deduir si ens atenem a l'escassíssima producció que deixà aquesta dècada pel que fa a la bibliografia que ens ocupa. En efecte,

només podem afegir dos treballs, i tots dos tenen a veure amb experiències pedagògiques realitzades en l'època.¹⁰

En primer lloc, i per ordre de publicació, un article col·lectiu sobre l'Institut Escola que començà a funcionar a Sabadell el 15 de desembre de 1936, a partir d'una iniciativa municipal que pretenia cobrir el buit existent a la ciutat quant a centres d'ensenyament secundari, que fins a l'esclat revolucionari del juliol havien estat en mans privades exclusivament. A partir bàsicament de la consulta del llibre d'actes del centre i d'entrevistes amb exalumnes, les autores detallen el seu procés de formació, així com el personal docent que hi col·laborà, els alumnes que passaren per les seves aules, el pla d'estudis i l'orientació pedagògica amb la qual treballà.¹¹ Tot plegat, un treball en què queda exposat perfectament l'interès de les autores a descriure el funcionament de l'Institut Escola, així com els aspectes docents, malgrat que segurament li manca una contextualització més profunda —segurament aquest no era l'objectiu del treball— que permeti situar, i no només des del punt de vista pedagògic, el que realment representà aquesta iniciativa, i que permeti igualment analitzar la política educativa del municipi, així com el paper i la tasca realment desenvolupada pel CENU. Una línia interessant d'investigació podria ser analitzar i comparar els plans d'estudis d'aquests dos centres, la metodologia emprada, els alumnes i la seva extracció social, etc.

Segonament, el llibre que Edna Copparoni dedicà al seu company, el pedagog argentí i militant anarquista Edgard Ricetti.¹² Aquest pedagog s'havia instal·lat a Sabadell el 1927 i desenvolupà, fins al 1939, una tasca important com a membre de la CNT —fou redactor de l'òrgan confederal de Sabadell i comarca, *Superación*— i també com a mestre al capdavant de l'escola situada al carrer del Taulí, on va deixar una empremta entre els seus alumnes, la qual, igual que en el cas dels alumnes de l'Institut Escola, ha perdurat al llarg dels anys. Partidari del sector anarquista en contraposició als "trentistes" en la polèmica que dividí la CNT, durant la guerra formà part del Comitè Local de Defensa constituït durant els primers moments en representació de la FAI i posteriorment fou membre del CENU i participà en la creació de

l'Institut Obrer. La figura de Ricetti és glossada per la seva companya, especialment la seva vessant com a mestre, molt lligada al corrent pedagògic que representava el mètode Montessori i les tècniques de Freinet i de l'escola racionalista de Ferrer i Guàrdia. Val a dir que, malauradament, el període de la Guerra Civil i l'activitat desplegada per Ricetti hi són tractats de forma testimonial.

Nous treballs, noves investigacions: el canvi de segle

Després de la publicació d'aquests dos treballs, no és fins uns quants anys després que apareixen noves aportacions. Per ordre cronològic, en primer lloc cal fer esment del llibre publicat el 2000, *Sabadell al segle xx*, un intent de síntesi que pretén abraçar els aspectes polítics, econòmics, socials i culturals més importants de la ciutat en el segle passat.¹³ Un repte sempre difícil d'assolir i que sovint incorpora o provoca elements de controvèrsia, però que ha estat culminat per un bon treball en el qual el lector interessat pot trobar algunes de les claus per entendre el desenvolupament de Sabadell al llarg del segle xx. La part que aquí ens interessa referenciar és la que està escrita per Martí Marín, relativa al període 1936-1939. En les escasses deu pàgines dedicades a la Guerra Civil i la Revolució —un subapartat del capítol dedicat a la política— hi ha un bon grapat d'idees, tan suggerents com arriscades, especialment pel poc espai que hi ha per desenvolupar-les. Ens referim, per exemple, a les causes que portaren la FLS a afegir-se al moviment revolucionari d'octubre del 1934, l'apreciació sobre la dicotomia guerra-revolució, o l'afirmació que l'única cosa que cohesionava el camp republicà fou la guerra antifeixista. En qualsevol cas, es tracta d'una aportació important que enriqueix la bibliografia existent, tot plantejant camins d'interpretació diferents.

Continuant el fil cronològic, el següent és el treball de David Ballester sobre la Federació Local de Sindicats durant la Guerra Civil publicat en 2001.¹⁴ Un petit article en el qual l'autor, bon coneixedor de la història de la UGT catalana, exposa tot el que va aportar la FLS al creixement del sindicat ugetista durant la Guerra Civil, després que els homes del

carrer de l'Estrella es decantessin per aquest i fessin decantar, a la vegada, la immensa majoria d'afiliats dels sindicats sabadellencs, arrossegant també diversos sindicats de la comarca. Aquesta decisió va permetre a la UGT local passar de tenir aproximadament un centenar d'afiliats en vigílies de la Guerra Civil, a tenir-ne prop de 17.000 al mes d'agost de 1936. Amb el decret de sindicació obligatòria, la majoria de sindicats autònoms que existien a Catalunya —alguns provinents dels sindicats d'oposició, altres controlats pel POUM i altres d'orígens diferents— acabarien ingressant a la UGT, reforçant enormement la seva afiliació i col·locant a mitjan 1937 aquest sindicat en disposició de disputar l'hegemonia del moviment obrer català a la CNT. Una aportació més que, tanmateix, ens recorda, després del treball pioner d'Albert Balcells per a l'etapa republicana anterior al conflicte,¹⁵ els molts aspectes que ens queden per estudiar de la que fou l'organització obrera més important que existí a la ciutat fins al 1939, especialment els anys de la guerra i la revolució.

L'interès pel que van representar algunes de les expe-

riències pedagògiques endegades per la República durant aquell període, el podem trobar novament en el testimoni emotiu d'un antic alumne de l'Institut Obrer, presentat per Cristina Escrivà i publicat el 2004.¹⁶ Testimoni que corrobora el que significaren per a molts joves de l'època les millores introduïdes, enmig d'un conflicte bèl·lic i, per tant, en condicions molt difícils, en relació amb la instrucció pública i l'educació. Com hem dit més amunt, probablement tenim prou material perquè futures investigacions puguin ampliar el que sabem a hores d'ara.

L'any 2005, l'Arxiu Històric va publicar les memòries de Josep Rosas Vilaseca, que deixà manuscrites i que els seus fills varen portar des de Xile a Sabadell, juntament amb un estudi introductori a càrrec de Josep Antoni Pozo.¹⁷ Josep Rosas fou un destacat sindicalista i dirigent de l'*Obrera* —juntament amb Josep Moix i Miquel Bertran—, que durant la Guerra Civil fou conseller de Proveïments i president delegat de la comissió municipal d'Indústries de Guerra. Les seves memòries recorren l'últim decenni del segle XIX i més de la meitat del segle XX, amb un deteniment particular en la vaga general del 1917, la proclamació de la República i els Fets d'Octubre de 1934. Les referències al període 1936-1939 són menors i es nota que no té gaires ganes de parlar-ne, tal vegada perquè en el moment d'escriure-les encara no havia resolt interiorment algunes de les diferències que es manifestaren durant els anys de l'exili amb els seus antics companys de la FLS, particularment amb en Moix. Aquestes diferències probablement s'arrossegaven d'ençà que aquest últim decidí integrar-se al PSUC amb el suport del nucli jove de la FLS, i es manifestaren en forma de ruptura política —i fins i tot en un cert distanciament personal amb en Moix— a partir del pacte germanosoviètic saludat pel PCE-PSUC. Caldria, però, esbrinar fins on sigui possible el seu paper concret durant la guerra, tant al capdavant de la conselleria de Proveïments —una conselleria especialment problemàtica i que generà molts enfrontaments amb la CNT, allà on militants d'aquesta organització no se n'ocuparen— o la seva tasca, aparentment menys compromesa, com a responsable municipal de la comissió d'Indústries de Guerra.

D'un any abans és el treball d'en Josep Lluís Martín

10 Hem cregut convenient no incloure dins d'aquesta relació el llibre d'Antoni MONES, *Pels camins de la memòria*, Sabadell: Fundació Amics de les Arts i de les Lletres de Sabadell, 1996, en el qual les referències al període de la Guerra Civil són superficials.

11 Assumpció COSTA i SAMPERE, Maria DOMINGO i COSCOLLOLA, Assumpció SALAS i ROSELL, "L'Institut Escola M. B. Cossío (1936-1939)", *Arraona*, núm. 6 (primavera del 1990), p. 29-45.

12 Edna COPPARONI, *Edgardo Ricetti: maestro y luchador social 12 años de experiencia pedagógica en Sabadell (España) 1927-1939*, Buenos Aires: Editorial Reconstruir, 1992.

13 Esteve DEU, Jordi CALVET, Martí MARIN, Joaquim SALA-SANAHUJA, *Sabadell al segle XX*, Vic: Eumo, 2000.

14 David BALLESTER i MUNOZ, "La Federació Local de Sabadell durant la Guerra Civil", *Arraona*, núm. 24 (primavera del 2001), p. 91-96.

15 Albert BALCELLS, "La crisis del anarcosindicalismo y el movimiento obrero en Sabadell entre 1930 y 1936", dins *Trabajo industrial y organización obrera en Cataluña* (1974). Dins l'etapa republicana anterior a la guerra i la revolució, també Josep ABAD, "La Federació Local de Sindicats de Sabadell. La posició de la FLS davant l'ascensió del feixisme a Europa i davant el catalanisme", *Arraona*, 21 (tardor del 1997), p. 45-66.

16 Cristina ESCRIVÀ i MOSCARDO, "L'Institut Obrer de Sabadell, 1937-1939 Records de Lluís Viaplana Arimany: 'El meu abans i després de ser alumne de l'Institut Obrer de Sabadell'", *Arraona*, núm. 28 (2004), p. 188-199.

17 Josep ROSAS VILASECA, *El ciutadà desconegut. Del Llobregat al Mapocho*, Sabadell: Arxiu Històric, 2005 (Quondam; 3).

i Berbois, sobre el destí dels membres de la Lliga Catalana de Sabadell en esclatar el conflicte i en la immediata postguerra.¹⁸ Un avenç d'altres relacionats amb aquest tema elaborats posteriorment,¹⁹ especialment del llibre publicat el 2008, que ens aporta informació interessant sobre aquell partit durant tot el període republicà i els primers anys del franquisme.²⁰ Després de molts anys en què els estudis sobre els partits i les organitzacions polítiques existents durant la Guerra Civil se centraren bàsicament en les organitzacions obreres, la historiografia més recent ha dirigit el seu interès cap als partits de dretes, sobre els quals a poc a poc anem coneixent més coses. Talment, en aquests treballs de Josep Lluís Martín sembla confirmar-se, pel que fa als personatges sobre els quals ha centrat la seva investigació, alguns aspectes ja coneguts o que havien estat tractats per altres historiadors: per exemple, que ni la Lliga com a partit, ni els seus dirigents, varen participar en l'organització del cop d'Estat contra la República, però que els membres més importants, amb Cambó al capdavant, li acabaren donant suport en una carta col·lectiva; i que la majoria relegaren a un segon pla les seves conviccions nacionalistes, quan veieren el to revolucionari que prenien els esdeveniments. Alguns, com el sabadellenc Joan Llonch, col·laboraren en l'Oficina de Propaganda i Premsa de París, creada el 1937 per Joan Estelrich, i finançada per Cambó, amb l'objectiu d'aconseguir que l'opinió pública francesa simpatitzés amb la causa dels sollevats. Un altre sabadellenc i membre de la Lliga, el periodista Joan Costa i Deu, faria el mateix des de Gènova. En acabar el conflicte, tant els que decidiren participar en la política de la mà del nou règim, com els que adoptaren una posició més distant, tots, acabaren comprovant, com ha escrit Borja de Riquer, i confirma Martín i Berbois, que en el règim franquista no hi havia espai polític per als catalanistes, per molt conservadors que fossin.

Del mateix autor és la publicació de l'epistolari entre Miquel Carreras i Joan Llonch, que recull 35 cartes creuades entre aquests dos personatges entre 1936-1938, que varen travar amistat per afinitats culturals i, especialment, a partir dels "dillunsos de Cal Llonch", una tertúlia organitzada per aquest industrial de la Lliga que reunia escriptors i artistes locals.²¹ Un

epistolari interessant creuat entre Sabadell i París — on Joan Llonch havia fugit abans de passar a la "zona nacional" — que revela alguns trets de la personalitat d'en Miquel Carreras, el seu estat d'ànim durant els dos anys que va viure la guerra, fins a la seva mort al front el 1938, després de ser mobilitzat.

És possible que apareguin noves investigacions?

A l'inici d'aquest article apuntàvem que malgrat que pugui existir entre el públic més o menys entès la sensació que tot està ja dit sobre la Guerra Civil, i que queden poques línies de treball per desenvolupar, la realitat és ben diferent: en aquests darrers trenta anys s'ha avançat molt en el coneixement general i en alguns aspectes concrets del que foren els anys del conflicte revolucionari en aquesta ciutat, però encara queden alguns buits per resoldre. Ens referirem exclusivament als buits que poden ser resoltos a partir de la documentació disponible. Per a d'altres, evidentment, la manca de fonts documentals primàries fa que de moment sigui una tasca més que complicada.

En funció d'aquestes possibilitats, crec que podem suggerir almenys dos temes. Un ja l'hem assenyalat més amunt i fa referència als diferents aspectes derivats de com s'organitzà l'economia local durant aquest període. Un tema pendent que pot ajudar a treure conclusions amb caràcter general, pel fet que Sabadell és una de les principals ciutats industrials. Els treballs diversos de Marciano Cárda-ba sobre col·lectivititzacions a les comarques gironines, o d'Antoni Castells Duran sobre les col·lectivititzacions a Barcelona,²² per exemple, demostren que és possible endinsar-nos en la realitat concreta del que representaren les realitzacions econòmiques de la revolució en àmbits territorials reduïts, amb una utilització adequada de la documentació i fugint de certs apriorismes —com el de demostrar la inviabilitat econòmica del model col·lectivitzador— que encotillen la investigació i limiten les seves possibilitats.

Un altre tema d'investigació —que la documentació dipositada a molts arxius municipals fa viable, com és el cas de l'Arxiu Històric de Sabadell— és el referent a les milícies organitzades durant els primers mesos, particularment la qüestió de quants i qui en

formà part, on treballaven, on foren enquadrats, etc. Un tema que pot posar de manifest —contràriament al que s'ha sostingut a vegades— fins a quin punt l'efervescència revolucionària existent en els moments inicials s'apoderà d'amplis sectors de la població, joves i no tan joves. Caldria veure si, com s'ha demostrat en un dels pocs treballs dedicats a aquest tema,²³ el resultat de tal investigació no estaria gaire allunyat de les conclusions següents: que el nombre de joves allistats voluntàriament en les diferents columnes que s'organitzaren durant les primeres setmanes és superior al nombre de joves que haurien d'haver anat al servei militar a l'estiu de 1936; i que el nombre de voluntaris amb responsabilitats familiars fou també molt elevat. Qüestions que, d'altra banda, demostrarien al seu torn que els voluntaris que formaren part de les milícies ni eren aventurers sense feina, ni pertanyien majoritàriament a sectors del "lumpenproletariat" i que, per contra, es tractava d'obers —molts amb feina i amb responsabilitats familiars— que ho deixaren tot per anar a lluitar contra el feixisme. ●

18 Josep Lluís MARTIN I BERBOIS, "El destí dels membres de la Lliga Catalana de Sabadell de 1936 fins als primers anys del franquisme", *Arraona*, núm. 28 (2004), p. 164-185.

19 Josep Lluís MARTIN I BERBOIS, *Joan Llonch o l'oasi d'un catalanista sabadellenc*, Sabadell, 2005.

20 Josep Lluís MARTIN I BERBOIS, *La Lliga Regionalista de Sabadell o l'ocàs d'un partit (1931-1945)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

21 Josep Lluís MARTIN I BERBOIS (ed.), *Cartes en temps de Guerra: epistolari entre Miquel Carreras i Costajussà i Joan Llonch Salas (1936-1939)*, Barcelona, 2007. Sobre la mort d'en Miquel Carreras al front, vegeu Andreu CASTELLS, "Sobre la mort de Miquel Carreras i Costajussà", *Arraona*, núm. 13 (primavera del 1982), p. 66-72.

22 Marciano CARDABA, *Col·lectivitats agràries a les comarques de Girona, 1936-1939: pagesos i revolució a Catalunya*, Girona, 2002. Antoni CASTELLS, *Les col·lectivitzacions a Barcelona, 1936-1939*, Barcelona, 1993.

23 Josep Antoni POZO GONZALEZ, "Aproximació a l'estudi dels milicians molinencs: la centúria 33", a *Guerra Civil i Franquisme a Molins de Rei*, Barcelona, 2001.